

MONEDELE DIN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ REFLECTATE DE REGISTRUL DE DIJME PAPALE (1332–1337)

Robert-Marius Mihalache**

Abstract: *The topic of the papal tithes is not a new one, as during the last decade various papers have been published within the national historiography, papers which have mainly discussed the tithe register covering six years (1332–1337); the register was compiled by the envoys of Pope John XXII – the tax collectors Jacobus Berengarii and Raimundus de Bonofato. Nonetheless, the monetary aspect was ignored by the same exegeses. For this reason, the current article presents the realities of Transylvanian currency during the first half of 14th century, as reflected in the Papal Tax Register compiled by the collectors of Avignon – Raimundus de Bonofato and Jacobus Berengarii.*

The act of collecting the taxes across the Hungarian Kingdom, during 1332 and 1337, which compacted and completed the register, had a beneficial role: the “fossilisation” of information related to the monetary system of the Hungarian Kingdom during the fourth decade of 14th century. There was also a variety of currency in Transylvania, one that did not necessarily represent an advantageous aspect, but rather on the contrary – the extended monetary panel showed an economic stagnation of the region.

Keywords: coins, Transylvania, taxes, Charles Robert of Anjou, the Kingdom of Hungary

Subiectul dijmelor pontificale nu este unul inedit, existând în ultimul deceniu diferite materiale publicate în istoriografia națională¹ care au avut ca principal obiect de lucru Registrul de dijme pe șase ani (1332–1337), alcătuit de trimișii papei Ioan al XXII-lea, colectorii Jacobus Berengarii și Raimundus de Bonofato². Totuși, aspectul monetar a fost ignorat în cadrul acelor exegeze. Din acest motiv, articolul de față prezintă realitățile monetare transilvănene din prima parte a secolului al XIV-lea reflectate de Registrul de dijme papale întocmit de colectorii avignonezi Raimundus de Bonofato și Jacobus Berengarii.

Cercetător științific III, dr., Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române, Cluj-Napoca; Redactor I, Direcția Comunicare și Relații Publice a Universității „Babeș-Bolyai”; e-mail: marius_mihalache1@yahoo.com

¹ Șerban Turcuș, *Antroponimele teoforice în Transilvania în secolele XI–XIV*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Sereies Historica”, tom L, 2011, p. 15–27; Adinel Dincă, *Antroponimie și etnie în Transilvania medievală (Epoca angevină)*, „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Series Historica”, tom LI, 2012, pp. 31–43; Victor V. Vizauer, *Transylvanian Anthrotoponymy in the Pontifical Tithes Register for Six Years (1332–1337)*, „Transylvanian Review”, Vol. XXI, supplement no. 3, Cluj-Napoca, 2012, p. 303–320.

² Jakó Zsigmond, *Erdélyi okmánytár* (infra: *EO*), II, doc. 695, p. 257; *** *Documente privind istoria României, veac XIV, C. Transilvania* (infra: *DIR, C. Transilvania, XIV*), vol. III, doc. 12, p. 6–7. Documentele indică faptul că Jacobus Berengarii făcea parte din Ordinul benedictin și era econom al mănăstirii din Grasse. Raimundus de Bonofato era paroh al capelei Sfântului Mihail din diecezele Carcassonne și Limoges, din Franța.

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LVIII, 2019, p. 31–39

În primul deceniu al secolului al XIV-lea s-au produs la nivel european diferite schimbări ireversibile care au modificat nu doar *statu-quo*-ul religios, ci și pe cel politic. O astfel de schimbare a fost mutarea capitalei Bisericii latine de la Roma, la Avignon (*de facto* în 1309). Evenimentul a survenit în urma mai multor conflicte atât verbale, cât și armate între liderii Sfântului Scaun și cei ai regatului francez.

Gestul mutării Curiei pontificale a însemnat diminuarea regimului hierocratic³, care a dominat regatele europene de la sfârșitul secolului al XII-lea până în primul deceniu al secolului al XIV-lea. Totuși, caracterul principal – centralizarea – a fost menținut, însă sub alt aspect: centralizarea politică a fost înlocuită cu centralizarea fiscală.

„Papalitatea” de la Avignon⁴ a dus o politică de centralizare fiscală⁵ pe durata întregului secol al XIV-lea. Acțiunile comune ale regatelor care au format, mai ales în secolele XII–XIV, *Christianitas*⁶, îndreptate împotriva diferiților factori destabilizatori – cum erau ereticii, schismaticii, păgânii etc., își vor schimba direcțiile începând din primul deceniu al secolului al XIV-lea și se vor îndrepta spre consolidarea internă.

Situția regatului maghiar – din care a făcut parte Transilvania – la începutul secolului al XIV-lea s-a încadrat în tiparul amintit. Schimbarea de dinastie în regatul aflat la marginea Creștinătății a survenit în același deceniu în care a fost mutat Sfântul Scaun de la Roma, la Avignon, dar chiar și așa, Curia pontificală a sprijinit regatul Ungariei în transferul de dinastie⁷.

Carol Robert de Anjou (1301–1342), primul rege maghiar din dinastia Angevină⁸, a fost nevoit să reglementeze atât situația politico-administrativă a

³ Wallter Ullmann, *Principles of Government and Politics in The Middle Age*, London, 1966, *passim*; Colin Morris, *The Papal Monarchy – The Western Church from 1050 to 1250*, New York, 1989, p. 82–89; I. S. Robinson, *The Papacy 1073–1198*, Cambridge, 1990, *passim*.

⁴ Maurice Faucon, *Les arts à la cour d'Avignon sous Clément V et Jean XXII (1307–1334)*, “Mélanges d'archéologie et d'histoire”, Tome 2, Paris, 1882, pp. 36–83; *Ibidem*, “Mélanges d'archéologie et d'histoire”, Tome 4, 1884, p. 57–130.

⁵ Eugène Müntz, *Le luxe à la cour pontificale d'Avignon*, “Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres”, 41e année, N. 1, Paris, 1897, p. 29–32; M. Fougères, *Problèmes de transfert: la papauté d'Avignon et ses banquiers*, “Mélanges d'histoire sociale”, N°4, Paris, 1943, p. 78–80; Jean Favier, *Temporels ecclésiastiques et taxation fiscale: le poids de la fiscalité pontificale au XIVe siècle*, “Journal des savants”, Paris, 1964, p. 102–127.

⁶ Maria Pia Alberzoni, *Dalla regalità sacra al sacerdozio regale. Il difficile equilibrio tra papato e impero nella christianitas medieval*, în vol. *L'equilibro internazionale dagli antichi ai moderni*, Milano, 2005, p. 85–93.

⁷ Jean Dunbabin, *Charles I of Anjou. Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*, London-New York, 1998, p. 143–155; Andreas Kiesewetter, *L'intervento di Niccolò IV, Celestino V e Bonifacio VIII nella lotta per il trono ungherese (1290–1303)*, în vol. *Bonifacio VIII. Ideologia e azione politica, Atti del Convegno organizzato nell'ambito delle Celebrazioni per il VII centenario della morte*, Città del Vaticano-Roma, 2004, p. 139–153; Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895–1526*, trad. Aurora Moga, Cluj-Napoca, 2006, p. 156–158; Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2007, p. 299–329; Ioan-Aurel Pop, *România și puterea în Regatul Ungariei medievale (sec. XIII–XIV)*, București, 2011, *passim*.

⁸ Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403*, Roma, 1938, 317–351.

regatului, mai ales după haosul creat de momentul stingerii dinastiei Arpadiene⁹, care a permis diferiților nobili locali să joace rolul unor „mici regișori” (îi amintim aici pe Matei Csák, Amadeus Aba – în Ungaria superioară, Paul Šubić – în Croația, Ladislau Kán – în Transilvania), cât și situația financiară.

Astfel, prima acțiune orientată spre consolidarea internă a fost înlăturarea nobililor rebeli, însă lupta¹⁰ a limitat indirect politica de reformare financiară, cel de-al doilea punct esențial în planul de consolidare internă.

Carol Robert de Anjou a încercat să revitalizezeze sistemul monetar maghiar de la începutul secolului al XIV-lea, prin introducerea câtorva reforme. Momentul oportun pentru a iniția reformele monetare în regatul Ungariei a survenit după 1320, atunci când relațiile tensionate dintre regalitate și oligarhi s-au stins pe diferite căi (naturale sau armate).

Prima reformă monetară a fost adoptată în anul 1323. Acțiunea prevedea schimbarea sistemului vechi al dinarilor cu groși de Boemia (*grossi boemicales* sau *grossi Pragenses*)¹¹. Pe fondul haosului politic amintit, regiunile adriatice și cele sudice ale regatului maghiar au preluat monedele din teritoriile florentine și venețiene, iar părțile vestice ale Ungariei, apropiate geografic de Boemia, au adoptat groșii praghezi. Regiunile estice au rămas cramponate în vechiul sistem monetar. Prin urmare, în deceniul al treilea al secolului al XIV-lea, sistemul monetar al regatului maghiar era divizat în trei zone neuniforme, iar planul general de a schimba monedele vechi, mărunte, cu altele mai valoroase, cum erau groșii de Praga, nu s-a materializat la nivelul dorit¹².

⁹ Sfântul Scaun, fiind garantul hierocrației în secolul al XIII-lea, a declarat, în virtutea vechilor tradiții care legau monarhia arpadiană de Roma, că regatul este un feud pontifical vacant și l-a dăruit lui Carol Robert de Anjou, din ramura Angevinilor de Napoli, vasali Sfântului Scaun. Angevinii napoletani erau înrudiți cu dinastia Arpadiană pe linie maternă. Nobilii maghiari, în contradicție cu dezideratul pontifical, l-au ales pe tron pe nepotul fostului rege Andrei al II-lea, care trăia la Veneția. Andrei al III-lea (1290–1301) era pe linie paternă maghiar, tatăl lui era prințul Ștefan, fiul postum al regelui Andrei al II-lea, iar mama, Tommasina Morosini, era nepoata dogelui Marino Morosini. Andrei al III-lea a fost încoronat după cutuma maghiară la Alba Regală cu însemnele regale, deci legea maghiară a fost respectată și regele putea fi considerat legitim, însă nu și pentru Roma, cea care susținea partea Angevină, implicit pe Carol Robert de Anjou. Cel din urmă mai avea de așteptat până să fie acceptat ca rege maghiar în 1310. Situația s-a normalizat doar la a treia ceremonie de încoronare a lui Carol Robert, devenit Carol I de Ungaria. Până atunci monarhul angevin maghiar a mai avut de răbdat alte două succesiuni la tronul regal maghiar: domnia lui Venceslau (1301–1305), devenit Venceslau al III-lea al Boemiei, în 1305, când avea să renunțe la tronul Ungariei, și domnia lui Otto de Bavaria (1305–1307). Josef Karpat, *Corona Regni Hungariae im zeitalter der Arpaden*, în vol. Manfred Hellmann, (Hrsg.), *Corona Regni – Studien über die Khronen als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*, Weimar, 1961, p. 225–348; *DIR*, sec. XIV, C, Transilvania, vol. I. (1301–1320), p. 9–10; Zoltán Kosztolnyik, *III András és a pápai udvar*, „Századok”, Budapeșt, 1992, p. 646–659; Andreas Kiesewetter, *op. cit.*, p. 150; János Bak, *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, vol. II, (1301–1457), Budapeșt, 1993, p. 56–70.

¹⁰ Kristó Gyula, *Az Anjou-kor háborúi*, Budapeșt, 1988, p. 9–34; *Idem*, *I Károly harcai a tartomány urak ellen*, „Századok”, nr. 137, Budapeșt, 2003, p. 299–305; Pál Engel, *op. cit.*, p. 158–161.

¹¹ Hóman Bálint, *Magyar pénztörténet 1000–1325*, Budapeșt, 1916, capitolul 11.

¹² *Ibidem*.

După doi ani de la prima reformă monetară a urmat cea de-a doua (1325), dar nici aceasta nu și-a atins scopul. Doar cea de-a treia reformă, din anul 1329, a avut un oarecare succes. Reușita a venit pe filieră „cehă”¹³, deoarece în acest an s-a început baterea groșilor maghiari de către meșterii aduși din Boemia, acțiune care a permis, în cele din urmă, implementarea dezideratelor regale cu privire la înnoirea sistemului monetar din Ungaria.

În concordanță cu politica de reformare monetară introdusă de regalitatea maghiară, prin centralizarea acțiunii de schimbare a monedelor vechi cu cele noi (*grossi*), s-a desfășurat o altă centralizare fiscală, dar la scară europeană – colectarea dijmelor pontificale. Motivul principal pentru care s-a colectat dijma pontificală a fost pregătirea unei noi cruciade în vederea ajutorării Țării Sfinte. Este oportun să observăm faptul că în deceniul al patrulea al secolului al XIV-lea regiunile regatului angevin maghiar erau prinse sub „tăvălugul” fiscal a două instituții cu rol executiv. Prima era Curia regală (la nivel local), iar cea de-a doua era Camera pontificală¹⁴ (la nivel european).

În această perioadă scena politică europeană era animată de neînțelegerile dintre papa Ioan al XXII-lea (1316–1334) și regele german Ludovic al IV-lea (1314–1347), împărat romano-german din 1328, pe tema nerecunoașterii acestuia de către titularul Sfântului Scaun. Luptele secătuiu, în principal, resursele financiare atât ale regalității germane, cât și pe cele ale Camerei Apostolice. La toate acestea se adaugă dorința exacerbată a papei de a ridica un palat somptuos la Avignon. Acțiunile necesitau o realimentare continuă a rezervelor financiare. Astfel, sumele care trebuiau colectate din regatul condus de Carol Robert de Anjou reprezentau o continuitate în alimentarea financiară a Camerei Apostolice.

Cadrul legal pentru colectarea dijmelor fusese creat prin hotărârile pontificale adoptate la conciliul general de la Vienne (1311–1312)¹⁵, condus de papa Clement al V-lea (1305–1314). Totuși, acțiunea efectivă de colectare a dijmelor, statuate la acest conciliu, a avut loc după două decenii de la adoptarea lor în plen, în timpul papei Ioan al XXII-lea (1316–1334), el fiind unul dintre cei mai eficienți titulari ai Sfântului Scaun din epoca avignoneză a Bisericii latine.

¹³ *Idem*, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921, capitolul I; F. Graus, *La crise monétaire du 14e siècle*, „Revue belge de philologie et d'histoire”, Tome 29 fasc. 2–3, 1951, p. 445–454; Stanislaw Suchodolski, *D'où venaient les monnayeurs de l'atelier monétaire de Cracovie à la fin du XIVe et au début du XVe siècle?*, „Revue numismatique”, 6e série – Tome 158, 2002, p. 345–352.

¹⁴ Camera pontificală reprezenta departamentul din Curia papală care era responsabil de centralizarea economică sau fiscală a pontifilor de la Avignon. Astfel, Camera apostolică a reprezentat piesa de rezistență pe care se bazau titularii Scaunului petrin din secolul al XIV-lea. În atribuțiile acestei instituții intrau o serie de sarcini, dintre care cele mai reprezentative erau păstrarea tezaurului Bisericii și gestionarea veniturilor papale. La conducerea Camerei apostolice era numit, încă din secolul al XII-lea, un apropiat al papei, de obicei un cardinal din Curie, cunoscut sub numele de *camerarius* (*camerarius domini papae*). Patrick Zutshi, *The Political and Administrative Correspondance of The Avignon Popes, 1305–1378: A Contribution to Papal Diplomatic*, în vol. *Aux origines de l'état moderne: Le fonctionnement administratif de la Papauté d'Avignon*, Roma, 1990, p. 371–382.

¹⁵ Giovanni Domenico Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova, et amlissima collectio, tomus 25, anno 1300–1344*, Paris, Leipzig, 1903, *passim*.

Acțiunea de colectare a dijmelor pontificale desfășurată între 1332–1337, întreprinsă de cei doi trimiși principali Jacobus Berengarii și Raimundus de Bonofato¹⁶, a îngreunat economia regatului maghiar, care se redresase cu greu după instabilitatea care a bântuit mai bine de un deceniu. În acest sens, regele maghiar adoptase o politică de „pendulare” între necesitățile interne ale monarhiei, pe care încerca să le reglementeze și subordonarea față de Sfântul Scaun, permițând celor doi colectori să scoată din regat o sumă considerabilă pentru acea vreme¹⁷.

Chiar dacă a fost o povară, acțiunea de colectare desfășurată între anii 1332–1337, deloc singulară în cadrul secolului (în secolul al XIV-lea au mai fost și alte perioade de colectări de dijme în regatul Ungariei: Rufinus de Cibinio, 1317–1320; Galhardus de Carceribus, 1338–1342; Arnold de la Caucina, 1350–1354; Petrus Stephani, 1373–1375¹⁸), totuși meritul acestui eveniment a fost varietatea de informații notată în registrul de dijme, care poate fi astfel considerat un patrimoniu istorico-economic și, mai ales, monetar. Este bine de știut faptul că registrele de dijme se întocmeau generic, nu doar pentru regatul Ungariei, ci și pentru cele ale Poloniei, Boemiei, Aragonului, Franței etc., adică pe regatele care formaseră complexul numit *Societas Christiana*¹⁹.

Documentele care conțin Registrul de dijme (1332–1337) se găsesc în câteva izvoare editate ca: *Documente privind istoria României*, veac. XIV, C, Transilvania, vol. III (1331–1340)²⁰, Jakó Zsigmond, *Erdélyi okmánytár*, vol. II. (1301–1339)²¹ și *Monumenta Vaticana Hungariae, Series I, Tom. I. Rationes collectorum Pontificiarum. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375*²². Ultimul izvor, dintre cele trei amintite, este cel mai compact din punct de vedere compozițional, fiind enumerate unsprezece dieceze maghiare din care s-au colectat dijmele pontificale (*Diocesis Waradiensis, Transsilvana, Chanadiensis, Zagrabiensis, Bosnensis, Colocensis, Strigoniensis, Vaciensis, Quinqueecclesiensis, Agriensis, Wesprimiensis*).

Considerăm că prin notarea diferitelor tipuri de monede²³ care circulau în epocă, registrul de dijme pontificale putea să reflecte dinamica economică a

¹⁶ *EO*, II, doc. 695, p. 257; *DIR*, C, Transilvania, XIV, vol. III, doc. 12, p. 6–7.

¹⁷ *DIR*, XIV, C, Transilvania, vol. III (1331–1340), doc. 90–92, p. 270–271. Suma totală colectată sub forma dijmelor în deceniul al patrulea al secolului al XIV-lea din regatul Ungariei se ridică la 9385 de mărci (2304,3 kg sau 2,3 tone de argint), iar din acest total 1/3 i-a revenit regelui Carol Robert de Anjou, adică în jur de 3 130 de mărci cu greutatea de Buda (768 kg de argint), iar restul de 2/3 a fost trimis Camerei pontificale avignoneze (1536 kg sau 1,53 tone de argint).

¹⁸ László Fejérpataky, *Pápai adószedők Magyarországon a XIII. és XIV. században*, „Századok”, Budapest, 1887, p. 509–517; *Monumenta Vaticana Hungariae, Series I, Tom. I. Rationes collectorum Pontificiarum. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375* (infra: *MVH*, I, I), Budapest, 2000, doc. IV, p. 406–410, doc. V, p. 410–438, doc. VI, p. 438–452, doc. VII, p. 452–516.

¹⁹ Maria Pia Alberzoni, *op. cit.*, p. 85–93.

²⁰ *DIR*, XIV, C, Transilvania, vol. III (1331–1340), București, 1954, doc. 56, p. 122–219.

²¹ *EO*, II (1301–1339), Budapest, 2004, doc. 1060–1154, p. 385–418.

²² *MVH*, I, I, doc. 3, p. 90–144.

²³ Hóman Bálint, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921, capitoul I. În cadrul registrului de dijme sunt notate 33 de tipuri de monede; György Rácz, *Az Anjou-ház es a Szentszék 1301–1387*, în vol. *Magyarország és a Szentszék kapcsolatainak ezer éve*, Budapest, 1996, p. 55–79.

regiunilor din regatul Ungariei. Afirmăm aceste lucruri, dat fiind faptul că doar în câteva episcopii plata dijmelor pontificale se efectuase cu preponderență în groși, ceea ce însemna că acolo reformele monetare introduse de regalitate avuseseră un rezultat benefic, lucru care i-a ajutat și pe colecții avignonezi în contabilizarea mai eficientă a sumelor.

Deși groșii au fost prezenți, într-o oarecare măsură, în fiecare episcopie, conform registrului de dijme, totuși nu în toate diecezele au fost monedele dominante. În puține episcopii s-au plătit dijmele exclusiv în groși, acestea au fost diecezele de Oradea²⁴, de Agria²⁵ și de Veszprém²⁶. În celelalte episcopii cuprinse în cadrul registrului de dijme, taxele au fost achitate cu preponderență în monede mărunte, inferioare groșilor.

Cei doi colecții avignonezi au cuantificat sumele adunate din fiecare episcopie în mărci de argint (*marca argenti*) cu greutatea de Buda. Marca de argint de Buda, conform lui Hóman Bálint²⁷, avea greutatea de 245,53 g, din care 220,98 g era argint pur și o mică parte aliaje.

Suma generală colectată din episcopia Transilvaniei în această perioadă a fost de peste 1830 de mărci de argint de Buda (*Sumpma sumpmarum istius libri facit sexingentas marcas LXV. marcas, III. grossos et I. denarium et III. fertones. Item solvit episcopus Transilvanus mille centum LXX. marcas pro sex annis*)²⁸. Dacă o marcă avea peste 245 de grame greutate, înseamnă că totalul sumei colectate din Transilvania era echivalent cu aproximativ 450 de kg de argint. Datele sunt generale și indică, prin cifrele prezentate, puterea economică a diecezei transilvănene, care reprezenta aproape 20% din totalul sumei colectate între 1332–1337²⁹ pe întreg regatul Ungariei.

În comparație cu Transilvania, suma colectată în aceeași perioadă din episcopia de Oradea era mai mică, chiar dacă a fost o colectare uniformă, realizată în groși. Cele 1406 mărci de argint adunate din dieceza de Oradea (*Sumpma sumpmarum istius libri facit octingentas marcas et VI. marcas. Item nota, quod dominus episcopus*

²⁴ DIR, XIV, C, Transilvania, vol. III (1331–1340), doc. 56, p. 41–122.

²⁵ MVH, I, I, doc. 3, p. 316–372. *Sumpma sumpmarum istius libri facit octingentas marcas minus una marcha et novem grossos et medium ad numerum Agriensem, L. grossos pro marca computando.*

²⁶ MVH, I, I, doc. 3, p. 373–400. *Notandum, quod sumpma sumpmarum istius libri facit CXXXIII. marcas et mediam et VIII. grossos.*

²⁷ Hóman Bálint, *Magyar pénztörténet 1000–1325*, Budapeșt, 1916, capitolul VII. (Greutatea mărcilor de argint din regiune: 1 marcă de Viena = 280,6 g; 1 marcă de Praga = 253,1 g; 1 marcă de Salzburg = 256,5 g; 1 marcă de Strasbourg = 1 marcă de Buda = 1 marcă de Regensburg = 1 marcă de Antwerpen = 245,5 g; 1 marcă de Veneția = 1 marcă de Ferrara = 1 marcă de Padova = 1 marcă de Zara = 1 marcă de Passau = 237,8 g; 1 marcă de Milano = 235 g; 1 marcă de Frankfurt = 1 marcă de Avignon = 234,1 g; 1 marcă pontificală sau romană avea greutatea de 223,3 g; 1 marcă transilvăneană = 206,7 g; 1 marcă de Cracovia = 195,7 g.)

²⁸ MVH, I, I, doc. 3, p. 144; DIR, XIV, C, Transilvania, vol. III (1331–1340), doc. 56, p. 221. Suma plătită colecțiilor de arhidiaconatele transilvănene ar fi de 661,5 mărci (162,4 kg de argint), la care se adaugă încă 1170 de mărci (287,3 kg de argint) achitate de titularul scaunului episcopal al Transilvaniei. Conform registrului, clericii din Transilvania au plătit în total Camerei apostolice de la Avignon echivalentul a 1831,5 mărci (449,7 kg de argint).

²⁹ MVH, I, I, doc. 3, p. 401.

solvit singulis annis centum marcas, que faciunt sexcentas marchas de sex annis...)³⁰ echivalau cu 345 de kg de argint și reprezentau doar 14,9% din totalul colectat pe întreg regatul maghiar (9385 mărci de argint = 2304 kg = 2,3 tone de argint). Pe de o parte, există o diferență considerabilă între suma colectată din episcopia Transilvaniei față de cea colectată din episcopia de Oradea. În Transilvania s-au colectat cu 425 de mărci de argint mai mult, sumă ce echivala cu peste 100 de kg de argint. Pe de altă parte, registrul de dijme relevă faptul că sumele adunate din cele două episcopii estice, de această dată luate împreună, echivalau cu peste 3240 de mărci de argint (aprox. 800 kg de argint) și reprezentau 35% din totalul colectat din regatul maghiar între anii 1332–1337 (*Nota, quod sumpma sumpmarum de Waradino et de Transilvanis partibus cum solutionibus episcoporum facit MMMCCXLVII. marcas, III. fertones et X grossos cum II. denariis in duobus libris ante prenotatis*)³¹.

În urma analizării registrului de dijme se poate observa faptul că în această parte a regatului angevin maghiar erau în circulație o serie de monede mărunte. Cele mai des întâlnite monede în cadrul registrului au fost dinarul³² (*denarius*) și banalul (*banalis*). Erau echivalente și aveau o greutate mică (1 marcă = 450 de dinari/banali; 1 marcă = 245,53 g : 450 = 0,54 g, deci 1 dinar/banal avea în epocă o greutate de 0,54 g). Dinarul și banalul au fost monedele în care clericii din episcopia Transilvaniei au achitat cel mai des dijmele. Pe lângă dinari și banali putem întâlni și alte monede mărunte: fertuni, pense, lotoni, kuntini, sectini, groși. Valoarea lor în comparație cu 1 marcă de Buda era³³:

1 marcă = 450 banali (*banalis*)/dinari (*denarius*) – 1 banal/dinar = 0,54 g.

1 marcă = 64 de groși (*grossos*) – 1 gros = 3,83 g.

1 marcă = 32 kuntini (*kuntinus*)/sectini (*sectinus*) – 1 kuntin/sectin = 7,67 g.

1 marcă = 16 lotoni (*locto*) – 1 loton = 15,34g.

1 marcă = 12 pense (*pensa*) – 1 pensa = 20,5 g.

1 marcă = 4 fertuni (*ferto argenti*) – 1 fertun = 61,38 g.

Marca de argint de Buda se întâlnește sporadic în „cărțile de socoteli” care privesc episcopia Transilvaniei, din cauza că era o monedă mare și puțini clerici dispuneau de ea. Conform registrului, în Transilvania, marca de Buda era echivalentă cu 56 de groși³⁴. Este necesar să sesizăm faptul că în episcopia de Oradea aceeași

³⁰ *MVH*, I, I, doc. 3, p. 41–90.

³¹ *MVH*, I, I, doc. 3, p. 144.

³² Paul Guilhiermoz, *De la taille du denier dans le haut Moyen Âge*, „Bibliothèque de l'école des chartes”, tome 84, 1923, p. 265–283; *MVH*, I, I, doc. 3.

³³ Gramajul este calculat în funcție de unitățile indicate în registrul de dijme.

³⁴ *DIR*, C, Transilvania, vol. III (1331–1340), doc. 56, p. 126. „... *Suma face cincii mărci și un banal, marca fiind socotită la cinzeci și șase de groși.*”; Hóman Bálint, *op. cit.*, partea a II-a, capitolul 6. Hóman scria că 64 de groși echivalau în epocă cu 1 marcă de Buda cu finețea argintului de 0,900 argint bun (*argentum finum, finitum, bonum*). Pe lângă aceasta exista și o variantă inferioară a argintului, calculată la 0,800 argint comun (*argentum commune*), iar 1 marcă de argint comun era compusă din 56 de groși. Așadar, colecătorii au echivalat dijmele adunate din Transilvania, în bani mărunți, cu mărci de argint comun, cu finețe de 0,800, calculând marca la 56 de groși.

marcă de Buda era socotită de către colectori la 66 de groși³⁵. Diferența de calcul a mărcii de Buda s-ar fi putut datora faptului că, în episcopia de Oradea, moneda de plată era unitară, în groși, pe când în Transilvania, varietatea de monede mărunte adunate a scăzut valoarea mărcii de argint.

Celor doi colectori principali le-a fost mult mai util să convertească în mărci de argint sumele adunate în groși, cum era în cazul episcopiei de Oradea, spre deosebire de regiunea transilvăneană, de unde au adunat o cantitate mare de bani mărunți, pe care ulterior au fost nevoiți să o schimbe tot în mărci de argint. De altfel, considerăm că acțiunea de convertire a avut loc în fiecare episcopie, pentru că sumele finale calculate la fiecare unitate, dintre cele unsprezece episcopii maghiare enumerate, erau cuantificate în mărci de argint, ca de altfel și suma totală colectată din regatul maghiar („*Summa summarum totius libri de pecuniis, receptis per dominum Jacobum Berengarii collectorem et alios subcollectores suos ac dominum Raymundum de Bonofato similiter collectorem, facit novem milia CCC. et LXXXV. marcas cum dimidia ad comptum Budensem computando*”). Sumele colectate ca dijmă atât din regatul Ungariei, cât și din celelalte regate din *Christianitas* erau, de regulă, depuse la băncile din Florența (Acciaoli, Bardi, Peruzzi), apropiate de Camera apostolică. Aceasta era instituția responsabilă de centralizarea fiscală a Curiei pontificale de la Avignon. Convertirea în mărci de argint a sumelor colectate în bani mărunți era o procedură aproape obligatorie pentru a fluidiza procesul de transport al dijmelor spre instituția care era condusă de un *camerlengo* (*camerarius domini papae*)³⁶.

Așadar, multitudinea de bani mărunți colectată din episcopia transilvăneană denotă o stagnare a regiunii intracarpatică chiar de-a lungul celor trei reforme monetare introduse de regalitate. Ar fi putut exista diferite motive pentru opțiunea de a păstra monedele mărunte.

Credem că primul motiv ar fi cel geografic. Faptul că Transilvania era situată la extremitatea geografică a regatului Ungariei și totodată a *Societas Christiana* a reprezentat o piedică în adoptarea în mod accelerat a groșilor praghezi. Astfel, din cauza poziției geografice și a distanței față de Boemia (regat care era un pilon important al Europei centrale în fabricarea monedelor din argint, cum erau mărcile și groșii³⁷), reformele monetare au tergiversat în Transilvania ori au fost implementate cu întârziere. Altfel spus, regiunile maghiare apropiate de Boemia au fost poate mai flexibile în privința reformelor monetare, pe când cele de la extremități au fost oarecum conservatoare și au preferat să utilizeze în continuare monedele vechi.

³⁵ *MVH*, I, I, doc. 3, p. 41; *DIR*, XIV, C, Transilvania, vol. III (1331–1340), doc. 56, p. 41. „De luat seama că pentru beneficiul... canonicatului magistrului Filip, nepotul domnului episcop, am primit cinci mărci de argint bun (*fini argenti*), a șaizeci și șase de groși de fiecare marcă.”

³⁶ Augusto Vasina, *Il papato Avignonese e il Governo dello Stato della Chiesa*, în vol. *Aux origines de l'état moderne: Le fonctionnement administratif de la Papauté d'Avignon*, Roma, 1990, p. 135–150.

³⁷ Hóman Bálint, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921, capitoul I.

Prin urmare, conservatorismul local³⁸ ar putea fi un al doilea motiv pentru întârzierea schimbării monedelor mărunte cu groșii. Un al treilea motiv ar fi putut fi legat de neîncrederea în noile monede, cele care fuseseră un artificiu economic în cadrul eforturilor de reînnoire monetară întreprinse de regele Carol Robert de Anjou, eforturi care au fost sortite eșecului în primele două cazuri (reformele din 1323 și 1325). Un ultim motiv și cel mai plauzibil ar fi putut fi slaba conectare a regiunii transilvănene la comerțul Europei centrale.

Spre deosebire de regiunea Transilvaniei, într-o altă episcopie din Ungaria aflată la extremitatea geografică a regatului, însă nu și a *Christianitas*, și nicidecum la extremitatea comerțului european – episcopia de Bosnia³⁹, colectorii avignonezi au adunat ca dijma chiar și florini (*florenus*), pe lângă obișnuitele monede mărunte. Când vorbim de florini în regiunea Bosniei, credem că se fac referiri la cei din Florența⁴⁰, ei fiind puncte de reper, alături de monedele din Veneția, în cadrul comerțului din zona mediteraneană. Așadar, poziționarea geografică a Transilvaniei în cadrul regatului maghiar, la extremitate, putea fi un factor în stagnarea reformelor monetare, dar, mai cu seamă, slaba conexiune la piețele dezvoltate reprezenta un motiv plauzibil care a dus la păstrarea banilor mărunți, atât de des întâlniți în evidențele fiscale pontificale.

Ațiunea de colectare a dijmelor⁴¹ din regatul maghiar desfășurată între 1332–1337, în urma căreia a rezultat registrul cel mai compact și complet, a avut un rol benefic, acela de păstrare a informațiilor legate de sistemul monetar aflat în circulație în regatul maghiar în deceniul al patrulea al secolului al XIV-lea. S-a putut observa și varietatea monetară din Transilvania, varietate care nu reprezenta neapărat un aspect benefic, ci din contră, panelul monetar extins putea să denote o stagnare economică a regiunii.

³⁸ Tudor Sălăgean, *op. cit.*, *passim*; *Idem*, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán 1294–1315*, Cluj-Napoca, 2007.

³⁹ *MVH*, I, I, doc. 3, p. 172–174. „*Sumpma in toto facit XXVII. florenos C. et LX. grossos, de tota solutione tertii anni per capitulum et sacerdotes aliquos, quia pauci sunt. Sumpma vera LXX. marce cum fertone et dimidio ad numerum Budensem.*”

⁴⁰ John Day, *La circulation monétaire en Toscane en 1296*, „*Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*”, 23e année, N. 5, 1968, p. 1054–1066. La sfârșitul secolului al XIII-lea Florența era cel mai important centru bancar, având în jur de 100 000 de locuitori, ocupa locul 4 la nivel european după numărul de locuitori. Datorită valorii sale constante, florinului i se poate atribui și titulatura de „monedă internațională”.

⁴¹ Michel Lauwers, *Pour une histoire de la dime et du Dominium Ecclesial, La dime, l'Église et la société féodale*, „*Collection d'études médiévales de Nice*”, vol. 12, Turnhout, 2012, p. 13–70.